

GEOGRAFSKI I VOJNO-POLITIČKI POLOŽAJ ZAGREBAČKE OBLASTI

Vojno-operativno područje 10. korpusa NOVJ obuhvaćalo je, uglavnom, Zagrebačku oblast u koju su ulazili: Međimurje, Hrvatsko zagorje, Prigorje, Kalničko, Bilogorsko, Podravsko i Moslavačko područje, dio Posavine na lijevoj obali Save do sela Gušće i grad Zagreb. Teritorij oblasti omeđen je rijekom Dravom i Murom duž jugoslavenskomadžarske granice; između Hrvatske i Slovenije crtom od rijeke Mure, preko sela Strigove, Ormoža; rijekom Dravom uzvodno do sela Lovrećana, Cvetlina, Macelja, Rogateca i rijekom Sutlom. Od ušća Ilove u Savu granica na sjeveroistoku prolazila je rijekom Ilovom, Banovom Jarugom, Velikom Pisanicom, Pitomačom i dalje išla na Dravu.

Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i njezina komadanja Međimurje i Pomurje bili su pripojeni Hortijevoj Mađarskoj, a Štajerska Trećem Reichu, Na tim je područjima uspostavljen okupacijski režim.

Zemljište Zagrebačke oblasti je ravničarsko, brdovito i brežuljkasto s više dolina. Duž Drave i Save protežu se duge i široke doline ispresijecane brojnim potocima i rječicama. Sava i Drava su velike i široke rijeke koje se nigdje na području 10. korpusa ne mogu pregaziti. Uz njih su i rijeke Krapina, Bednja, Česma, Lonja i Ilova zbog svoje širine i dubine također svojevrsne prepreke.

Stanovništvo je gusto naseljeno u većim gradovima: Zagrebu, Varaždinu, Bjelovaru, Koprivnici, Križevcima, i u većem broju velikih sela i naselja, a na čitavom području bilo je velikih površina poljoprivrednog zemljišta i lako prohodnih šuma. Od većih gora poznate su: Moslavačka gora s najvišim vrhom Gornja humka 489 m, Bilogora s najvišom tačkom Vis 268 m, Kalničko gorje s trigonometrom Kalnik 643 m, Ivanščica s najvišim vrhom 1 068 m, Maceljsko gorje s najvišom tačkom 622 m, Medvednica (Zagrebačka gora) sa Sljemenom 1 036 m i Ravna gora - 680 metara.

Područje Zagrebačke oblasti imalo je vrlo razgranatu saobraćajnu mrežu dobrih cesta i nekoliko željezničkih pruga. Najvažnije saobraćajnice su:

a) ceste: Osijek—Virovitica—Koprivnica—Varaždin—Maribor; Daruvar—Veliki Zdenci-Bjelovar-Križevci-Gornja Rijeka—Novi Marof—Varaždin; Novska—Banova Jaruga—Kutina—Ivančić-Grad—Dugo Selo—Zagreb; Zagreb—Varaždin—Čakovec s odvojcima za Nagykanizsu i Mursko Središće—Donju Lendavu; Banova Jaruga—Pakrac; Kutina-Garešnica-Veliki Zdenci; Ivančić-Grad—Čazma-Bjelovar—Đurđevac; Novi Marof—Varaždinske Toplice—Ludbreg; Varaždinske toplice—Varaždin; Zagreb—Sesvete—Marija Bistrica—Zlatar—

-Lepoglava; Zagreb-Podsused-Zaprešić-Zabok-Krapina-Đurmanec-Rogatec; Đurmanec-Ptuj; Krapina-Lepoglava-Varaždin; Lepoglava-Trakošćan-Cvetlin-Ptuj; Zabok-Radoboj-Stari Golubovec-Lepoglava; Zaprešić-Brežice; Zaprešić-Klanjec-Podčetrtek; Zabok-Krapinske Toplice-Rogatec.

b) željezničke pruge: Ljubljana-Zagreb-Beograd s jakim željezničkim čvorištem Zagreb, zatim Zagreb-Krapina-Rogatec; Zagreb-Zabok-Varaždin-čako vec-Ko toriba; Zagreb-Križevci-Kopri vnica-Gy eken jes; Križevci—Bjelovar—Podravski Kloštar; Varaždin—Ivanec—Lepoglava—Golubovec; Varaždin-Ludbreg-Koprivnica-Virovitica-Osijek; Banova Jaruga-Pakrac-Daruvar-Virovitica; Bjelovar-Grubišno Polje-Garešnica.

Pruga Zagreb—Beograd bila je najvažnija i u toku rata za snabdijevanje njemačkih snaga u Jugoslaviji i ostalim zemljama na Balkanu i evakuaciju iz njih. Veliko značenje za ustaše imale su pruge Zagreb—Koprivnica i Zagreb—Varaždin, jer povezuju veće gradove i mjesta sa Zagrebom i Mađarskom. Tako gusta mreža komunikacija pružala je veću prednost okupatoru i domaćim izdajnicima omogućavajući im koncentraciju i manevre u borbama protiv naših jedinica. Istodobno su, zbog duljine i velike gustoće, te komunikacije bile osjetljive i neprijatelj je morao držati velike snage za njihovo osiguranje i održavanje. U početku, dok su borbe bile manjih razmjera, neprijatelj ih je lako štutio, ali nakon kapitulacije fašističke Italije 1943. godine okupator i ustaše bit će prinuđeni odreći se nekih komunikacija do kraja rata (Križevci-Koprivnica-Botovo; Križevci-Bjelo var; i povremeno Zlatar Bistrica-Varaždin i Ludbreg-Koprivnica-Virovitica).

U završnim operacijama Jugoslavenske armije za konačno oslobođenje zemlje, naročito nakon izbijanja trupa Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije na Dravu i proboja srijemskog fronta, komunikacije u dolini Drave i Save postaju izuzetno važne za povlačenje njemačkih trupa i izdajnika (ustaša, četnika, domobrana, nedićevaca, ljotićevaca i drugih). U isto vrijeme i glavnina njemačkih snaga na Balkanu, armijska grupa »E« koja je odstupala prema Austriji, provlačila se između rijeka Save i Drave.

Operativno područje Korpusa bilo je oduvijek gusto naseljeno. Na njemu je, prema popisu stanovništva, 31. 03. 1931. godine živjelo 876.543, a sa Zagrebom oko 1.076 000 stanovnika, odnosno više od jedne četvrtine stanovništva u Hrvatskoj. Od tog broja smatralo se privredno aktivnim 52% stanovnika (452.724 osobe). Po socijalnoj strukturi najviše je bilo seljaka: Hrvatsko zagorje 85%; donja Podravina (kotari Koprivnica i Đurđevac) 76%; donja Podravina i Kalničko, Bilogorsko, Moslavačko područje imali su najviše radnika (14%), a Hrvatsko zagorje najmanje, samo 8%.

U administrativnom pogledu je taj teritorij bio podijeljen na kotare. U Hrvatskom zagorju i Prigorju kotari su bili: Ivanec, Klanjec, Krapina, Pregrada, donja Stubica, Zlatar, Novi Marof, Sveti Ivan Zelina, Varaždin-grad i Varaždin-kotar, Podravina Ludbreg—Koprivnica i Đurđevac, Međimurje—Čakovec i Prelog; Kalničko, Bilogorsko, Moslavačko područje-Križevci, Bjelovar, Čazma, Garešnica, Kutina, Dugo Selo, Ivanić Grad, grad Zagreb i kotar Zagreb.

Po nacionalnom sastavu najviše je bilo Hrvata, zatim Srba i drugih

nacionalnosti - Čeha, Slovaka, Mađara, Nijemaca, Ukrajinaca, Talijana i dr. 0 takvom su mnogonacionalnom sastavu i utjecaju Hrvatske seljačke stranke (HSS-a) i njezine politike »čekanja« na tom terenu komunisti i narodnooslobodilački pokret u svojim akcijama stalno brižno i svestrano vodili računa.

U ekonomskom smislu područje se odlikovalo relativno bogatim rezervama hrane, radne snage i vojnih obveznika, što će naročito posljednjih godina oslobodilačkog rata poprimati veće značenje. Glavni administrativni i ekonomski centri Zagreb, Varaždin i Bjelovar, uz Koprivnicu, Križevce, Dugo Selo, Krapinu i ostala kotarska središta, imali su stalno istaknuto vojno i političko značenje, jer su ustaše i okupatori iz njih mogli lako i sigurno nadzirati i osiguravati cijeli teritorij, pogotovu važne cestovne i željezničke saobraćajnice.

U tom su pogledu pruga i cesta Zagreb—Dugo Selo—Kutina—Novska—Beograd; cesta i pruga Dugo Selo—Koprivnica; cesta Zagreb—Novi Marof—Varaždin—Cakovec i cesta i pruga Zagreb—Zabok—Krapina bile najbolje čuvane. Na njima su, po pravilu, bili najveći neprijateljski garnizoni, pogotovu u Zagrebu, Varaždinu i Bjelovaru.

Područje oko Zagreba i uporišta u dolini Save prema Beogradu i Ljubljani bili su za njemačkog okupatora uvijek važni u vojno-strategijskom smislu. Imajući to u vidu i ustaše su, a ne samo specijalne njemačke okupacijske jedinice za osiguranje, morali i sami dobro braniti i čuvati te komunikacije, jer su one od prvog dana narodnog ustanka postale za njih osjetljive. Posebno je potrebno istaknuti da su okupator i ustaše neprekidna težili svim silama spriječiti povezivanje partizanskih snaga s jedne i druge obale Save. Moslavina i Posavina bile su im u tom pogledu posebno opasne, pa su gradili sistem utvrđenih uporišta duž komunikacija ne bi li osigurali neprekidnost i redovitost saobraćaja i podigli branu širenju i povezivanju slobodnih teritorija Banije i Korduna s područjem sjeverno od Save i neposrednom okolicom Zagreba i Siska, a preko Pokuplja, Turopolja i Posavine.

Geostrategijski položaj šire regije Varaždina s Hrvatskim zagorjem je postajao sve važniji neposredno sa širenjem ustanka i oslobodilačke borbe, stvaranjem slobodnog teritorija i šire mobilizacije boraca. U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, ta je regija kao granična s hitlerovskom Njemačkom, postala jedna od najosjetljivijih za njemačkog okupatora i ustaše, jer im je bila najpogodnija za najbrže izvlačenje iz naše zemlje prema Austriji i Njemačkoj.

Posavina je s Bilogorom uvijek bila vojnički izvanredno važno područje. Dolaskom trupa Crvene armije u početku decembra 1944. godine na granice operativnog područja 6. i 10. korpusa, ono je postalo još važnije, naročito desna strana rijeke Drave, slobodni teritorij od Koprivnice do Virovitice i Donjeg Miholjca. Na lijevoj strani Drave kod Barcsa u Mađarskoj bio je uspostavljen mostobran i slobodan prijelaz za trupe Crvene armije u sastavu Trećeg ukrajinskog fronta. Nakon obrane i napuštanja virovitičkog mostobrana 9. februara 1945. godine, Drava i to područje postaju stalno poprište borbi sve do oslobođenja zemlje.

Dakle zbog svoga geografskog položaja i političkih i ekonomskih osobina

operativno područje 10. korpusa je za čitavo vrijeme trajanja narodnooslobodilačke borbe bilo izvanredno važno za njemačkog okupatora i za tzv. NDH. Za Nijemce je bio zanimljiv njegov položaj kako u odnosu na jugoslavensko ratište, tako i u odnosu na položaj njemačkih okupacijskih trupa na jugoistoku Evrope i sredozemnom ratištu. Njemački je okupator nastojao pod svaku cijenu spriječiti rasplamsavanje i širenje oslobodilačke borbe u tom kraju kako bi sačuvarao slobodu manevra svojim snagama radi njihova angažiranja većeg opsega u Hrvatskoj, Jugoslaviji, na Balkanu i Sredozemlju. Dovoljno je samo spomenuti da kroz to područje prolazi oko 150 km glavne željezničke i cestovne magistrale Solun (Sofija)-Beograd-Zagreb-Ljubijana i dalje za Austriju i Italiju, yelik dio pruge i ceste Osijek-Varaždin, te tri pruge Graz-Maribor-Rogatec-Zagreb - Varaždin - Čakovec-Kotoriba-Nagykanisza i Zagreb-Koprivnica—Kaposvár.

Sve željezničke i cestovne komunikacije u dolinama Save i Drave, i one koje prolaze daruvarskom, bjelovarskom i zagorskom kotlinom, te druge razgranate komunikacije koje povezuju svaki operativni pravac s dravskim i vode u Mađarsku, Austriju, Italiju i druge krajeve Jugoslavije i dalje na Balkan, bile su za njemačkog okupatora stalno osjetljive i važne.

Od početka rata 1941. godine do jeseni 1944. god. to su bile glavne komunikacije za snabdijevanje njemačkih okupacijskih trupa na jugoslavenskom i balkanskom ratištu (u Grčkoj i Albaniji), a djelomično su služile i za manevar snaga i prema sredozemnom i talijanskom ratištu. U završnom razdoblju rata (zima 1944. i proljeće 1945. godine) to su bili i glavni pravci povlačenja okupatora iz Jugoslavije.

Takva razgranata mreža dobrih prometnica omogućavala je brzo povezivanje ustaško-domobranskih i okupatorskih garnizona, ne samo onih iz gradova i većih mjesta već i onih iz manjih naselja i onih raspoređenih kod svih važnih objekata, za brze manevre u svako doba i opsežnija borbena djelovanja.

U usporedbi s drugim krajevima naše zemlje ovdje je na 1 km² dolazilo 220 m cesta (prvoga, drugog i trećeg reda) i 63 m željezničke pruge, dok je tadašnji jugoslavenski prosjek bio 99 m cesta i 43 m željezničke pruge na 1 km². Taj je odnos postojao još nepovoljniji uzme li se u obzir da je na tom području uz cestu navedenih kategorija, bila razvijena i mreža općinskih i seoskih putova također uvijek prohodnih, većim dijelom i za motorizirane neprijateljske kolone. Zemljište, najvećim dijelom ravničarsko i bregovito bez većih brdskih i srednje brdskih masiva, ima više prohodnih šumskih površina što je neprijatelju omogućavalo upotrebu svih rodova vojske i avijacije.

Političke prilike uoči rata i u prvim danima oružanog ustanka na području Zagrebačke oblasti odrazile su se i na djelovanje i mobilizaciju jedinica Druge operativne zone NOV i POH i 10. korpusa NOVJ. Za vrijeme stare Jugoslavije su žandari i policija vrlo grubo i surovo provodili politiku kraljevskih i antinarodnih režima. Zbog toga je već od uvođenja šestojanuarske diktature hrvatsko stanovništvo tih krajeva počelo težiti za nacionalnom ravnopravnošću, a radnička klasa zbog svog sve težega ekonomskog položaja, za socijalnom pravdom. Reakcionarno rukovodstvo HSS-a s Mačekom na čelu

znalo je takve opravdane težnje zloupotrijebiti za raspirivanje mržnje i širenje separatističkih, nacionalističkih, šovinističkih i antisocijalističkih ideja.

Zbog politike nenarodnih režima stara Jugoslavija bila je omrzruta kao zemlja nacionalnog bespravlja i socijalnog tlačenja. Nema sumnje da tragove i ožiljke toga nalazimo i u pomirljivom i pasivnom držanju jednog dijela stanovništva tog kraja prema Paveličevoj tzv. NDH. Osim reakcionog dijela buržoazije i gradskog ološa pod utjecaj ustaša potpao je jedan dio seljaštva koje je, prvih dana tzv. NDH, živjelo u iluzijama o slobodnoj hrvatskoj državi.

Glavna prepreka bržem razvitku NOB-a u tim krajevima bio je utjecaj vodstva HSS-a na seljaštvo i malograđanske slojeve. U trenutku proglašenja tzv. NDH Maček je pozvao hrvatski narod na lojalnost i podršku ustašama i Paveliću i tako olakšao konstituiranje nove vlasti. Kasnije, zagovaranjem politike »čekanja«, podupirao je Pavelića i ustaški krvavi režim u njihovim antinarodnim akcijama. Maček i reakcionarni dio HSS-a od prvog su se dana odlučno izjašnjavali protiv narodnooslobodilačke borbe. Osobito štetan utjecaj mačekovštine ogledao se u propagiranju i podržavanju odlaženja vojnih obveznika u domobranstvo kao jedinu »vojsku« koja će spasiti Hrvatsku od Srba, Zidova, komunista i četnika. Politiku tog dijela HSS-a podržavao je i veći broj pripadnika katoličkog klera sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Štepincom na čelu. Bila je to jedna od glavnih smetnji razvitku oslobodilačke borbe u prvim danima ustanka.

Raskrinkavanje Mačeka, teror i zločini okupatora i Paveličevih ustaša, te sve snažniji razmah NOB-a u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije ubrzali su širenje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebačkoj oblasti. Stanovništvo u kotarima Varaždin, Ludbreg, Bjelovar, Čazma, Garešnica, Zlatar i Klanjec bilo je i pod političkim utjecajem komunista i radnika sindikalno organiziranih u URS-u. Postepeno i sve otvorenije jačalo je antifašističko opredjeljenje i spremnost radnika da aktivno sudjeluju u narodnooslobodilačkom pokretu.

Ustaše i Pavelić nisu uspjeli osnovati domaće ustaške jedinice za borbu protiv NOP-a. Naprotiv, nakon pojave partizana ustaše su u Zagrebačkoj oblasti bile vrlo brzo prinuđene dovoditi žandare i ustaše sa strane, dok je njemački okupator stalno držao svoje jedinice u Zagrebu i Bjelovaru, a povremeno i u Varaždinu i nekim drugim mjestima (Varaždinskim i Krapinskim Toplicama).

Od prvog dana ustrojstva tzv. NDH njemački okupator vodi brigu o stvaranju i izgradnji domobranstva, koje se na temelju ustaških uredaba i odluka počinje organizacijski sređivati već u aprilu 1941. godine.

Domobranstvo je postalo »državna« vojska NDH. Rukovodeće snage NOP-a su uvijek dosljedno, odlučno i s puno političkog osjećaja za realnost, provodile u život stav KPJ o potrebi najšire mobilizacije svih patriotskih snaga u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika ustaša, četnika i ostalih.

Vojni obveznici hrvatske narodnosti stare jugoslavenske vojske prvi su pozivani u novostvorene domobranske jedinice. Regrutirali su ih na osnovi dobrovoljnosti, ali prethodno su provjeravali svakog kandidata. Oni su se 1941. i 1942. godine odazivali u domobranstvo u većem broju jer narodnooslobodilački pokret nije u svim krajevima Zagrebačke oblasti tada još bio

dovoljno masovan i snažan. Razlog tome treba tražiti u činjenici da su organizacije Komunističke partije Hrvatske već prvih dana oružanog ustanka pretrpjele velike gubitke od kojih se nisu mogle brzo oporaviti i osposobiti za rukovođenje i svestrano mobilizirajuću ulogu za borbu na širem prostoru Zagrebačke oblasti.

Narod se neprestano opirao ustaškoj vlasti u vezi sa stvaranjem ustaških jedinica. Do druge polovice 1943. godine ustaše nisu mogle stvoriti veće ustaške jedinice u Zagrebačkoj oblasti izuzevši u jednom dijelu kotara Zlatar. Ni primamljiva obećanja da će ostati u blizini svojih sela nisu privukla narod. Ponegdje se ponetko javljao u ustaške jedinice, ali uzrok tome valja tražiti u nedovoljnoj osposobljenosti i političkoj nepripremljenosti narodnooslobodilačkog pokreta na ovom području da masovno pozitivno raspoloženje naroda, naročito u kapitulaciji fašističke Italije, bolje iskoristi za formiranje novih partizanskih jedinica. Nije bilo dovoljno brzine, iskustva i oružja da se nabujala plima pozitivnoga patriotskog i antifašističkog raspoloženja u narodu masovnije usmjeri na širenje i jačanje narodnooslobodilačke borbe.

U vrijeme kapitulacije Italije u Zagrebačkoj se oblasti narod najjače i najmasovnije polarizirao. Njegove su težnje za aktivno sudjelovanje u NOP-u bile očigledne. Političku je bitku Partija u narodu dobila, ali nije iskoristila tu povoljnu situaciju da masovno popuni jedinice i organizacijski i politički učvrsti narodnooslobodilačke odbore i druge organe narodnooslobodilačkog pokreta, što bi bilo vrlo važno za daljnji razvoj borbe naroda toga kraja. Neke greške rukovodstva NOP-a na ovom području, kao što su nedovoljna elastičnost pri mobilizaciji (dobrovoljci su se javljali u redove NOV-a izražavajući želju da stupe u partizanski odred u svom kraju); naša propaganda da će poslije kapitulacije Italije rat brzo završiti; slaba odjevenost boraca, pomanjkanje oružja, hladnoća, oštre borbe u početku 1944. na Kalniku itd. dovodile su do dezerterstva i osipanja nekih jedinica. Toga je naročito bilo u 32. diviziji nakon zimske ofenzive ustaša u februaru 1944. godine na slobodni teritorij Kalnika, kad je neprijatelj ponovo ušao u oslobođenu Koprivnicu, Ludbreg, Varaždinske Toplice, Novi Marof i druga mjesta.

Takvo stanje u našim redovima neprijatelj je vješto iskoristio, pa je u ljeto 1944. god. počeo osnivati uporišta »dobrovoljne ustaške milicije« (bijeke garde) koja je, tobože, trebala štiti svoja sela od partizana. Ustaše su uspjele osnovati svoju miliciju samo u nekoliko sela na području Zagrebačke oblaci (Vinagori u Zagorju, Lazu i Mariji Bistrici u Prigorju i Molvama u Podravini).

Međutim vojni obveznici s tog područja su izbjegavali služenje u neprijateljskoj vojsci. To je dijelom uvjetovano i činjenicom da se rat bližio kraju. Mnoga sela i mjesta Hrvatskog zagorja, Kalnika, Moslavine i Podravine koja su već bila oslobođena našla su se pod strašnim pritiskom ustaša zimi i u proljeće 1944. godine.

Budući da su utjecaj i vlast partizana tada oslabili na djelomično zauzetom i ranije oslobođenom teritoriju, ustaše su razvijajući široku propagandu o »nemoći« partizana i tajnom oružju Nijemaca, s pojačanim prijetnjama porodicama da će vojnim obveznicima koji izbjegavaju vojnu obavezu paliti kuće i upućivati ih u logore - uspjele u domobranstvo mobilizirati oko 10.000 ljudi, ali ih je većina brzo pobjegla svojim kućama.

Ne ulazeći u kompleksnost svih pitanja strategije i taktike političkih akcija Partije u Zagrebačkoj oblasti, treba naglasiti da je ulogu organizatora i rukovodioca narodnooslobodilačke borbe u tom području Partija mogla uspješno ostvarivati samo svestranim i upornim političkim radom i razobličavanjem ustaštva te i slabljenjem utjecaja ustaša, Mačekova HSS-a i politike okupatora, i vještom primjenom partizanske taktike vođenja oružane borbe i njezinim prilagođavanjem specifičnim prilikama u tim krajevima, elastično primjenjujući dotadašnja iskustva partizanskog rata Hrvatske i Jugoslavije.